

Fekete dobozaink

Beszélgetés Sára Sándorral

Tuske a köröm alatt címmel elkészítette — Csaoiri Sándor forgatókönyvéből — új, negyedik nagyjátékfilmjét Sára Sándor. Főszereplők: Cserhalmi György, Ráckevei Anna, Szegedi Erika, Tyll Attila, Konecz Gábor, Kenderessy Tibor, Szirtes Adám, Christian Moro. Operatőr: Kurucz Sándor.

— Legutóbbi játékfilmje, a 80 huszár forgatása óta éppen tíz év telt el. Időközben dokumentumfilmek sorát készítette, melyek közül több is — paradox módon — a Magyar Játékfilmszemléken elnyerte a fődíjakat; s közülük például a Pergőtűz az évtized egyik alapművének számít a magyar filmtermésben: állandó hivatkozási pont a legkülönfélébb elemzésekben...

— „Alapfilm”? Legfeljebb azon kevés szakmabeli tekintheti annak, aki egyáltalán megnézhetné. Furcsa sorsa volt ugyanis: gyakorlatilag nem játszották. Pontosabban egyetlen hétig vetítették a kalandfilmekre „szakosodott” Honvéd moziban, és egy szál plakátja is csak bent a mozi előcsarnokában volt látható. Miután a film első része díjat nyert a Játékfilmszemlén, arra kértek, hogy ne nevezem a hátralevő négy részt a következő Szemlére — föltételezett hazai és külföldi bonyodalmakat elkerülendő —; ennek fejében azt az ígéretet kaptam, hogy a filmnek lesz majd normális sajtóbemutatója, mint minden magyar és külföldi filmnek. Aztán valahol a színpalak mögött kiöltötték ezt az alibi-bemutatót, az egyhetes vetítést, amire többnyire azok tévedtek be, akiket a Keleti pályaudvar környékén a vonatindulásra várva a hideg bekergetett ebbe a kis moziba... Szóval a szóban tett, leghatározottabb ígéretek ellenére a teljes, ötrészes mozifilmváltozatot azóta se látta — a szűk szakmán, a baráti körömmön meg néhány nagyon elszánt érdeklődőn kívül — jószerivel senki, így gyakorlatilag

közönségviszhangját sem lehetett lemérni. Szerintem teljesen alaptalan félelmek munkáltak ebben a döntésben, és hiába javasoltam, hogy vetítsük le Moszkvában, a Dom Kinóban; ott majd kiderül, hogyan fogadják. Erre is ígéretet kaptam; aztán nem lett belőle semmi. A forgalmazók leginkább arra hivatkoztak, hogy egy ilyen jellegű és hosszúságú filmhez úgysem menne be a közönség. De ha ki sem próbáljuk, hogy derülhet ki, kinek van igazsága?

— A Krónika című, huszonöt részes tévé-változat viszont országos visszhangot keltett...

— De azt is: hogyan sugározták? Némelyiket az első csatornán, főműsoridőben, másokat a másodikon, jól eldugva késői időpontokra; majd egyszerűen csak kijelentette az egyik illetékes, hogy túl hosszú a sorozat, már unják a nézők. A 25 részből álló sorozatnak valahol a 13-ik táján — amikor már tényleg kezdett visszhangja lenni a filmnek —, közölték, hogy négy-öt folytatásnál többre már nincs hely a képernyőn... Aztán egyre többször, egyre több helyen kezdtek hivatkozni a Pergőtűzre, hogy milyen fontos film volt; mintha valóban létezne, pedig közönség híján ezek csak fantom-filmek. Olykor-olykor vetítgetik őket itt-ott, filmklubokban, de gyakran még ezek a vetítések is elmaradnak, mert éppen „nem találják” a kópiát — vagy nem ér oda időben. Talán meglepően hangzik, de tény: máig nincs videokazettára átvrtva a film... De azért én optimista vagyok: ha Moszkvában sorra kinyitották a filmraktárakat, talán a mi „fantom-filmjeink” is előbb-utóbb újjáélednek majd ebből a fél-létezésből.

— Következő dokumentumfilmjei közül a Babilna is országos visszhangot keltett, tavaly pedig a Keresztúton nyert díjat a Játékfilmszemlén...

— Csakhogy azzal is majdnem

ugyanaz történt, mint előbb a Pergőtűzzel. A teljes, négyrészes film összefoglaló címe: *Sír az út előttem*. Az első rész: a *Hazátlanok*. A második: *A hadak útján*. A harmadik: a *Keresztúton*. A negyedik: *A hazatértek*. Mind a négy rész elfogadása megtörtént, az illetékesek gratuláltak, lelkesedtek, majd azt mondták, hogy a forgalmazással gondok lesznek; s kezdődött az ismerős nóta: túl hosszú a sorozat. Nem tagadom, kellen és érzés, ha a Játékfilmszemlének díjajuttalmazza az embert; az elfogadó testület tagjai vállon veregetik. De hát a filmes nem azért dolgozik egy-egy ilyen munkán éveken át, hogy kétucatnyi szakmabeli dicséretét bezebelje; mert amíg a film nem találkozhat a valódi közönséggel, az olyan, mintha nem is létezne.

És megfigyelhető, hogy furcsa módon — de nyilván nem véletlenül — mindig a dokumentumfilmekkel történik a legtöbb efféle anomália. Már a *Néptanítók* című filmemnél kezdődtek az ilyesfajta konfliktusaim. Az egyik illetékes mindenképpen rá akart beszélni, hogy alaposan rövidítsen meg az egyik szereplő 1956-ot követő kálváriáját, mert „ott hosszú a film”. Nem felelhettem mást, mint azt, hogy „egy ember életéből nem lehet négy-öt évet csak úgy kivágni”. Egy fikciós játékfilmből könnyű kiemelni néhány rosszul sikerült jelenetet; de egy valóságos, élő ember sorsából nem lehet kihagyni fontos, döntő szakaszokat. Mint mondtam, a *Sír az út előttem* négyrészes film. A tavalyi Játékfilmszemlén levetítették belőle egy részt, a *Keresztúton*; az idein levetítenek kettőt. Az épeszű néző nyilván rájön majd, hogy egy-kettő — nem négy...

...Azt természetesen minden felől, felelősen gondolkozó állampolgár — pláne, ha művészek tartja magát — pontosan tudja, hogy tekin-

tettel kell lennie más nemzetek érzékenységére. Értésültem róla, hogy sajtótámadások érték szomszédos, baráti országokban a *Keresztútont* is. Nem fog különösebb meglepetésként érni, ha hasonló visszhangokat kelt majd a film most bemutatandó két további része — más országokban. De ha a kisebbségi elnyomást szóvá tenni — egyesek szemében — egyet jelent a vad nacionalizmussal (amivel olyan írókat megvádoltak — Illyés Gyulától az *Erdély története* szerzőiig —, akkor nemhogy csökkenni, de növekedni fog ama bizonyos „történelmi fekete dobozok” száma, amelyek nyitogatása pedig minden értelmes, a jövőben gondolkozó ember elemi érdeke és kötelessége...

...Szóval az évtizedes dokumentumfilmes tevékenységem során minduntalan tapasztalnom kellett, hogy mindig akad valaki, aki tiltakozik

bizonyos igazságok kimondása ellen. De ha ez megbénít és emiatt nem vettjük ezeket a filmeket — hogy aztán majd évek múltán hivatkozzunk rájuk, mint a korszak „alapfilmjeire”, sajtóságos öncsonkítást és önbecsapást folytatunk. Csak még egyetlen jellemző példát dokumentumfilmjeim sorsáról. A *Bábolna*-sorozatnál, gondolom, alig lehetett aktuálisabb, a jelen gazdasági-politikai reformtörekvéseivel pontosabban egybevető tévéfilmet forgatni. És mégis, még azt is szinte nyomon követhetetlenre torzítva sugározta a Magyar Televízió: hol az egyes csatornán, hol a második műsorban... Az embernek óhatatlanul el kell gondolkoznia: egyáltalán érdemes-e filmet csinálni és kinek? Annak a néhány tucatnyi bennfentesnek, akinek módja nylik megnézni a teljes műveket — esetleg az utókornak...? Dehát ez túl nagy luxus — mind

a társadalom, mind a felelősen gondolkozó művész számára. Mert, sajnos nemcsak az én dokumentumfilmjeimnek alakult ilyenformán a forgalmazása: többé-kevésbé hasonló (vagy még mostohább) elbánásban részesültek a régebbiek közül például Gazdag Gyula, Ember Judit, Schiffer Pál — és a névsort még folytathatnám — munkái is.

— *Mindéz elég keserűen hangzik ahhoz, hogy föltegyem a végtelenen kiélezett kérdést: annyira elkedvetlenedett, hogy fel kíván hagyni a dokumentumfilm-műfajjal?*

— Amit elmondtam, csupa lehangoló, de valóságos tapasztalat. Elmenni ezekkel a filmekkel vagy fél-tucatnyi filmklub-ankétára: igencsak kevés ahhoz, hogy érdemi társadalmi visszajelzést kapjon az ember arról, amin évekig dolgozott. Dehát mégis mindig csinál valamit. Nagyon profánul: mert meg kell élnie, mert ez a mestersége, vannak bizonyos rögeszméi, működik benne az a bizonyos „csakazértis” reflex. Meg a tudat, hogy ezek a filmek azért állandóan mocorognak a dobozban. Ha csak a rendező fejében marad meg egy film terve, az nem létezik. Ha elkészül, esetleg eltelik néhány év, netán több is, és előbb-utóbb előveszik. Nemrég olvastam, hogy végre hivatalosan is bemutatják Gazdag Gyula — Ember Judit *A határozat* című filmjét. Bő másfél évtizeddel az elkészülte után! És furcsa — vagy nem is olyan furcsa? — módon ma is aktuális. Némi vigasz a rendező számára, hogy a jó dokumentumfilm sokkal kevésbé öregszik, mint a rohamosan vénülő játékfilm. Mert a színesi játéktípus, akár a divat, a ruhaviselet, gyorsan avul, változik; de egy igazat beszélő, hiteles emberi arc sose öregszik meg. A művészi alázattal, becsületesen filmszalagra rögzített valóság — az igazság — nem megy ki „a divatból”.

— *Éppen öt évvel ezelőtt, amikor a Pergőtűz készítése kapcsán beszélgettünk (Filmvilág, 1983/2. szám), olyasmüt mondott, hogy főként az anyagiak hiánya, a filmgyártás szűkös lehetőségei készítették a műfajváltásra, amikor a játékfilmtől átpártolt a dokumentumfilmhez. Mert — mondta már akkor —, olyan filmeket, mint a Tíz-ezer nap, a Szindbád vagy a 80 huszár, gyakorlatilag el se lehetne kezdeni, annyira kevés a filmkészítésre fordítható pénz. Közismert, hogy a gazdasági helyzet azóta csak romlott — most mégis visszatért a játékfilm műfajához. Igaz, a Tüske a köröm alatt című filmnek már a forgatókönyvéből is nyilvánvaló, hogy nem dűskülhattak az anyagiakban: kevés és olcsó hely-*

Cserhalmi György és Szegedi Erika
a Tüske a köröm alatt egyik jelenetében

színen — egy pusztai tanyán és környékén — játszódó, kevésszereplős kamarafilm...

— Így igaz. A film születésének az az története, hogy Hanák Gábor, a Budapest Stúdió vezetője kijelentette: lehetetlen dolog, hogy Csoóri Sándor meg én már egy évtizede nem készítettünk játékfilmet. Ez elgondolkoztatott. Mert azt se igen értettem, hogy — eredeti szakmámból véve a példákat — olyan világszínvonalú operatőrök, mint Szécsényi Ferenc vagy Tóth János, éveken át nem jutnak kamerához. Esztelen pazarlás ez a tehetségekkel, és föl nem foghatom, hogyan engedheti meg magának a magyar filmszakma, hogy ilyen, a képességeiket sokszor és vitathatatlanul bebizonyított művészek tehetségét éveken át parlagon hevertesse. Talán nem hangzik szerénytelenül, ha úgy véltém: én is letettem a névjegyemet a magyar játékfilmgyártásban. És amikor belefogtam a dokumentumfilmekbe, nem is sejtettem, hogy mindegyik legalább két-három évet igényel az életemből... Eltelt tíz év, és rá kellett döbennem, hogy ezalatt teljesen kiestem a játékfilmgyártásból, Európából. Mert azért időközben minden évben csak-csak elkészült négy-öt olyan magyar játékfilm, amit külföldön is be lehetett mutatni. S jómagam ugyan utazni már nem szeretek, de a teljes remeteségbe sem kíváncsoztam. Szóval Hanák biztatása elgondolkoztatott... Pontosabban: még előbb Babarczy László, az Objektív Stúdió vezetője beszélt rá, hogy készítsünk egy filmet Budavár visszafoglalásáról. Dobai Péter meg is írt egy — szerintem jó — forgatókönyvet, de annak megvalósítása annyiba került volna, hogy kizárólag koprodukcióban volt elképzelhető. Sok-

sok eredménytelennek bizonyult koprodukciós tárgyalás után le kellett mondanom erről a tervről... Ekkor Csoórral és Hanákkal jártunk ki az országot és egyszerűen, mai történeteket gyűjtöttünk...

— ...Értsem úgy tehát, hogy ez a játékfilmje is dokumentarista ihletésű?

— A történet maga hiteles eseményekből állott össze. Persze nem egy-az-egyben másoltuk a valóságot. Dehát ez majdnem mindegyik előző játékfilmemre is vonatkozik. A film eseménye kevés helyszínen játszódik, kevés szereplővel; tehát viszonylag olcsón lehetett legyártani. Nagy élvezettel forgattam; a színészek is jól érezték magukat benne. És különleges öröm volt számomra, hogy tíz évi szünet után újra gyakorolhatom a szakmát. Mert a filmrendezés hasonló mesterség, mint mondjuk a zongoristáé: naponta gyakorolnia kell, különben begörcsöl az ember.

— Önneki nem éreztél efféle görcsöt?

— A kész filmet én — legalábbis most még — nem tudom megtélni. Csupán szorongok, hogy nem hagyott-e nyomot rajta a hosszú kihagyás. Mert operatőr koromból jól emlékszem, hogy amikor olyan rendezővel dolgoztam, aki több évi kényszerzünet után jutott játékfilmhez, forgatás közben érezni lehetett rajta a folyamatos szakmai gyakorlat hiányát, a minden áron való bizonyítás görcsét. Ismétlem: nem tudom megtélni, hogy ezen a filmen

Ráckevei Anna

meglátszik-e a tízéves tréning-hiány nyom, de maga az a lehetőség jó érzéssel töltött el, hogy gyakorolhatom a szakmát.

— Nem érezte, hogy a forgatókönyvben kicsit „új-sematikus” módon, a totális igényű felsorolás szintjén — és éppen ezért gyakran csak jelzésszerűen vagy irodalmias, didaktikus dialógusok révén — kerülnek szóba jelenünk és közelmúltunk súlyos közéleti gondjai (a megyei kiskirályok panamázásaitól a környezetvédelem stb. stb. problémáig); a magánéleti konfliktusok ábrázolása nem mindig szervesül a közéleti kérdések — sokszor csak deklarativan kifejtett, statikusan álldogáló-üldögélő szereplők elbeszéléseiből kibontakozó — megfogalmazásával?

— Ez a film: állapotrajz. Főhőse egy festőművész, aki önkéntes száműzetésbe vonul a fővárosi ügynevezet „művész-értelmiségi” beltenyészet mocsarából. S kerestünk egy olyan cselekményszálát, amely feszültséget kölcsönözhet ennek az állapotrajznak; így került bele a történetbe a „Tanár úr”: a zadista, egykori börtön-„nevelő”. A magánélet és közélet egysége? Meglehet, hogy a két szféra ötvözése felemásan sikerült — talán nem is sikerülhetett másképpen. A társadalmi szféra ebben a történetben inkább csak háttér, a középpontban a festő és a két nő magánéleti konfliktusa áll. De mivel — azt hiszem, egy rossz beidegzettség folytán — nem mertük vállalni a „csak” magánéleti konfliktusokat, megterheltük a filmet közéleti problémákkal is, ami végső soron egymás ellen hathat, hiszen nincs elegendő idő sem az egyik, sem a másik probléma árnyaltabb kifejtésére.

— S ezek a legutóbbi évek magyar filmjeiben szinte „egymásra köszönő” szűfolt probléma-felsorolások — esztünkben a „liba-maffia”, a környezetvédelem, az egykori ávos — jócskán megkészt — leleplezése...?

— Ez, sajnos, nem leleplezés. Egyszerű tényrögzítés. Ilyen és hasonló maffiák, kiskirályságok tényleg működnek. A főhős festő is azért hagyja ott a fővárost, mert elege van a saját szakmájában működő maffiákból; s amikor az önkéntes tanyasi száműzetésbe vonulva belebotlik az ottani maffiába, törvényszerűen kerül vele összeütközésbe.

— Engedjessék meg még egy — talán kellemetlen — megjegyzés. A legfrissebb hazai játékfilmtermést figyelve, az mintha állandó megkésztettségben volna: a filmek olyankor mondanak ki „bátor” bírálatokat, amikor azoknak a társadalmi torzulásoknak a kritikájával már rég tele vannak a lapok, folyóiratok; filmjeink mintha örökösen az egy-két évtizeddel ezelőtti hibákat „lepleznék le” — utólag...

— Késésben vagyunk? Ez, sajnos, igaz. De még sajnálatosabb, hogy nem újkeletű jelenség. A Pergőtűz több mint negyven évvel ezelőtti dolgok-

Cserhalmi György és Rácskevel Anna

B. Müller Magda felvételei

ról mondott ki bizonyos fájdalmas igazságokat, és még mindig nem látható. A bukovinai székelyekről szóló *Sír az út előtt* szintén több évtizeddel ezelőtti konfliktusról ad hírt; a film sorsáról a beszélgetésünk elején mondottakat nem akarom elismételni. Állandóan megkésették vagyunk — és persze nemcsak és nem elsősorban mi, filmesek —, és éppen ez a megkésettség vezetett oda, ahol éppen tartunk, például gazdaságilag. Igazából csakis jelenidejű, nagyon mai filmeket szeretnék forgatni — és, gondolom, nemcsak én —, hátha ezek révén is sikerülne ledolgoznunk valamit a megkésettségünkől.

S hogy már évekkal ezelőtt is hajtogattam — sok más pályatársammal együtt —, hogy katasztrofálisan kevés a filmgyártásra fordított pénz,

ami az egész szakmára sorvasztólag hat? A pénz azóta nem lett több, sőt... Pályakezdésem után hosszú éveken át képekben, mozgóképekben gondolkoztam; nem is tudtam igazi filmet másképpen elképzelni. Aztán a pénzhiány miatt, tíz esztendőn keresztül nem volt módom *képet* létrehozni. Mert az a fajta dokumentumfilm, amit kényszerből kitaláltam, tulajdonképpen csak „belső mozizás”: ha a valóságos szereplők jól, hitelesen mondják el, ami velük történt, a néző szinte látja az eseményeket: saját agyában, fantáziájában teremti meg a képi látványt. Nekem mégis nagyon hiányzott már, hogy képekben fejezzem ki magam.

— *Befejezésül az obligát kérdés: mire készül?*

— Nemcsak készülök, hanem — ugyancsak 1987-ben — elkészítettem a televízió számára egy háromrészes dokumentumfilmet, aminek *Jeles napok* a címe és egy Komárom megyei község elmúlt harminc éves történetét igyekszik összefoglalni. Terveim pedig? Készülök arra, hogy a mold-

vai csángó-magyarokról forgassak dokumentumfilmet; ezen kívül foglalkoztat Zöld Sándor, az 50-es évek egyik belügyminisztere és családjának tragikus halála. S régi dokumentumfilmtervem a magyar hadifoglyok történetének feldolgozása. Játékfilmben pedig Vári Attilát biztatom egy mai történet megírására; és másfél éve tárgyalunk egy ausztrál—magyar koprodukcióról. Nemrég jelent meg itthon Domahidy András Ausztráliában élő magyar író regénye, az *Arnyak és asszonyok*. Revelációként hatott rám: szerintem egy rendkívül jelentős magyar író fedeztünk fel — sokéves késedelemmel — Domahidy személyében. A regény cselekménye felerésztt Ausztráliában, felerésztt itthon játszódik. Ha a rendkívül bonyodalmas koprodukciós tárgyalások eredménnyel járnak, 1988 nyarán vagy őszén talán el is tudjuk kezdeni a forgatást.

—————
SZUGÁN ISTVÁN